

ARVUSTUS

Reformatsioon ilma Eestita ehk ühe Saksa näituse kriitika

Küsimus, kuidas meid reformatsiooni juubeliaastal 2017 rahvusvaheliselt reflekteeritakse, kuidas Eestit selle sündmuse kontekstis nähakse, historeeritakse ja ajalooliselt uuritakse ning milliste vaatenurkade alt, kerkis minu jaoks täie teravusega üles 2017. aasta septembris Berliini keskses näitusemajas Martin-Gropius-Bau's avatud suurnäitusel „Der Luther-effekt. 500 Jahre Protestantismus in der Welt“,¹ mille oli koostanud Saksa Ajaloomuuseum (*Deutsches Historisches Museum*). Saksa Ajaloomuuseum on üks Saksamaa tähtsamatest mäluasutustest, vana auväärne institutsioon, mis enamasti produtseerib kvaliteetseid ja kontseptuaalselt silmapaistvaid ülevaatenäitusi, mida vaevalt jõuab paari-kolme tunniga läbi käia. Suurnäitus võinuks olla eesti reformatsiooniuurijatele ja teoloogidele peaaegu kohustuslik külastada, sest hiiglaslik väljapanek kestis rohkem kui pool aastat. Vaatamata oma pretensioonikale pealkirjale – 500 aastat protestantismi maailmas – oli näitus ennekõike üks võimalus uus-aegset Euroopa ajalugu tohutult mõjutanud ideoloogilist protsessi käsitleda ja seetõttu diskussiooni tekitav. Kui mu lühike artikkel täidab samuti selle ülesande, oleksin rõõmus.

Kuueosaline näitus oli teemast lähtuvalt globaliseerivalt Saksa-keskne, hõlmates põhjalikult sealhulgas nii endise Saksa Keisririigi koloonia Tansaania kui ka inglise protestantliku misjonitöö sihtmaa Korea. Eraldi peatükid on luterlikust suurvõimust Rootsist (nagu ütleb näituseosa nimi) ja protestantismi variantidest Ameerikas nii enne kui ka pärast Ühendriikide moodustamist. Palju uudset, harivat ja üllatuslikku informatsiooni esitatakse nii materiaalsete artefaktide kui ka näituse kataloogi esseede kujul, 430-leheküljeline trükis (*Der Luther-effekt* 2017) on raske kui tellis.

Korea misjonitöö edulugu oli siinkirjutajale üks avastusi, kataloogis iseloomustatakse Koread isegi sõnadega „protestantismi õitsengumaa“

¹ Näitus toimus 12.04–5.11.2017.

(*Der Luthereffekt* 2017: 281). Kui aga arvata, et näitusel või vähemasti kataloogis tuleb juttu ka mitte ainult tehniliselt Saksa Rahva Püha Rooma Keisririiki kuulunud keskaegse Vana-Liivimaa riigikeste konföderatsiooni reformatsioonist või luterliku riigikiriku arengumudelid samadel aladel Rootsi koosseisus, siis nii see kahjuks pole. See, mida kataloogis mainitakse, on juhuslik, punktiirne ja ka vigane. Vana-Liivimaa usupuhastust oleks võinud joonealusena ära tuua kasvõi põhjusel, et see kinistus isegi varem kui kodusõja vallandanud reformatsioon Saksamaal. Luterlik protestantistlik reformatsioon on igas mõttes saksa asi ja seda ka Eestis ehk Vana-Liivimaal, kuhu jutlustajad saabusid samuti Saksamaalt. Ma ei räägi 1517. aastast, pean silmas tegelike dramaatiliste sündmuste pöördumatut kulgu. Järgneva huvides tuletaksin meelde mõned olulised faktid usupuhastuse siinsest ajaloost. Reformatsiooni tähtsündmused toimusid Eestis üldjoontes 1522–1525 valdavalt saksakeelse elanikkonna ja saksa kolonistidega linnades, puhkedes 1521. aastal Riias luterliku jutlustaja saabumisega (Undritz 1900: 182). Juba 1523. aastal saatis Martin Luther kirja kõigile kristlastele Riias, Tallinnas ja Tartus (Sild 1938: 98). Peale linnade pildirüüsteid 1524–1525 kehtestati ametlikult uus usutunistus Riias 1524 ja Tallinnas järk-järgult alates 1524. aastast ning 1530 võeti Vana-Liivimaal vastu luterlik kirikukorraldus. Juba Balthasar Rusow oma „Liivimaa kroonikas“ märgib tublile luterlasele kohasel moel:

Aastal 1522 ... hakkas püha evangeeliumi valgus Liivimaa linnades särama. Ja kui ta inimesi Jumala õigele mõistmisele oli valgustanud, nõnda et need paavsti jultunud tegudest ja kõverustest aru said, hakkasid nad kohe puujumalate vastu sõdima ja võtsid kirikud tormiga ära ning viskasid ebajumalad välja, ka viisid nad kiriku ehted ära, nõnda et ei ole teada, kuhu need kadusid (Russow 1967: 68).

1555. aastal kirjutas Augsburgi usurahule alla ka Riia komtuur kui Saksa ordumeistri volinik. Kui Tallinn koos Harju-Viru rüütelkonnaga andis end 1561 Rootsi alla, muutus luterlikuks ka Toompea. Samal aastal kindlustas Sigismund-Augusti privileeg usuvabaduse isegi Poolale alistunud Vana-Liivimaa lõunaosas. Vana-Liivimaal usupuhastusega kaasnenud protestantliku ikonoklasmi omapära toob oma 1993. aastal ilmunud suurepärasel monograafias „The Reformation and the Visual Arts: the Protestant Image Question in Western and Eastern Europe“ esile Poola

kunstiteadlane Sergiusz Michalski. Kuid näitusel Eestit ega Lätit ei eksisteeri, nagu neid peaaegu ei eksisteeri kataloogiski. Ühegi sõnaga ei puuduta Eestit ega Lätit kataloogi sissejuhatav Ulinka Rublacki kirjutatud peatükk „Reformation in Europa“. Kataloogis mainib peatükis „Ein Land, ein Glaube – die lutherische Großmacht Schweden“ Rootsi ajaloo tüütule ümberjutustamisele keskenduva esimese alapeatüki autor Otfried Czaika aastaid 1600–1750 käsitledes vaid, et Rootsile läksid 1561 Reval (*heute* Tallinn), 1581 Wiek (ilma lisandita „*heute ...*“) ja 1595 ida-alad kuni Narva jõeni; Liivimaalt 1621 (õige oleks 1625, kui alistus ka Tartu) ja 1660 *de jure* (õige on 1629 Altmargi vaerahuga). Ka mainib ta, et 1632 loodi ülikool Dorpatis (ilma lisandita „*heute. ...*“) ning et Rootsi võim oli huvitatud kiriklike tekstide kättesaadavaks tegemisest rahvakeeltes: rootsi, soome, eesti, saami ja oma Ameerika koloonias ühes indiaani keeles. Sama peatüki märksa lühema, kuid asjalikuma kolmanda alapeatüki „Orthodoxie und Pietismus – der schwedische Sonderweg“ kirjutanud Anders Jarlert toob välja, et 1686 ilmus Uus Testament eesti keeles. Võiksime täpsustada, et tegu oli siiski lõunaeestikeelse raamatuga (Wastne Testament, põhjaeestikeelsena ilmus alles 1715). See ongi näituseprojekti kogu *estica* tekstina: juhuslik, vigane, suvaline, kataloogis pealegi nimekolonisatsiooni hea näitena (eriti veel põhjusel, et need toponüümid ametlikult ei eksisteeri ega ka funktsioneerid enam). Väljapanek *pro* kataloog, mille üks kuuest osast käsitleb Rootsit aastail 1600–1750, võinuks Eesti vaatepunktist pühendada tähelepanu ka kiirelt ja enne Rootsit luterliku reformatsiooni läbi teinud Eestile (Rootsis surus Gustav Vasa selle riigipäeval läbi 1527 ja 1536 otsustati kogu riigis kiriku reformatsioon) või selle ühe uue ja olulise ideoloogilistest ning hariduslikest vajadustest lähtudes loodud kõrgkooli – Tartu ülikooli – positsioonile Rootsi Balti provintside luterliku reformatsiooni edasiarendamise protsessis võitluses säilinud katoliikluse ja paganlusega. Rootsi suurriigi kontekstis on koostajate tähelepanu võitnud hoopis Lapimaa ja nomaadlikult elavad saamid, ja miks mitte. Kuid ekspositsiooni objekte vaadates ei saa lahti muljest, et panus on tehtud eksootikale, isegi kurioossusele. Popkultuuri keeles: Eesti ei ole sellise projekti jaoks seksikas. Kataloogi viiteaparatuuris pole viidatud peaaegu ühelegi eesti teadlasele, ehkki vastaval teemal on publitseeritud arvukalt artikleid nii saksa kui ka inglise keeles; kasutatud kirjanduse loetelust leiab siiski teoloog Urmas Petti Baselis kaitstud

doktoritöö „„Martin Luthers Schrift „De captivitate babylonica ecclesiae praeludium“ (1520). Historischer Ort, literarische Konzeption, reformatorischer Ansatz“ (Tartu 2006), tema uurimusele viidatakse ka ühe illustratsiooni kirjelduses (*Der Luthereffekt* 2017: 43).

Me oleme suurest ajaloost teadlikult välja jäetud ega ole retseptisiooniahelas sees ning see pole minu viimase kuue aasta jooksul esinene kord Saksamaal sellist ignoreerivat museoloogilist kontseptualismi kogeda (eelmine oli seotud suurnäitusega viikingitest Berliinis Martin-Gropius-Bau's 10.09.2014–4.01.2015). Ma ei usu, et Eesti temaatiline materjal poleks piisavalt representatiivne. Vitriini võinuks panna kasvõi Russowi „Liivimaa kroonika“ kui luterliku kroonikakirjutuse ühe esimese suurteose, mis oma kaasajal kujunes pealegi mitmes trükis avaldatud bestselleriks.

Harry Liivrand

Bibliograafia

Der Luthereffekt. 500 Jahre Protestantismus in der Welt. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Museum. 2017. München: Hirmer Verlag GmbH.

Russow, Balthasar. 1967. Liivimaa kroonika. Tlk Dagmar ja Hermann Stock. Stockholm: Vaba Eesti.

Sild, Olaf. 1938. Eesti kirikulugu. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.

Undritz, Adolf Oscar. 1900. *Lehrbuch der Kirchengeschichte.* Reval: C. Mattiesen.